

(30) Menyhért Anna: i. m. 123.

(31) Példa lehet e folyamatra az, ahogyan két későbbi Ady-vers olvassa A vár fehér asszonyát. A Hiába kísértész hófehéren az én lelkének részeként említi a fehér alakot: „Színem elé parancsolom majd / Fehér köntösös szűzi árnyad, / Saját lelkemből föllobogok. (...) Én kikacagom kőszá árnyad, / Felé fúvok: menj, elbocsátlak.” Eisemann György tanulmánya e szcenikai komponenset a „férfilélekben élő animával”, női ösképpel hozza kapcsolatba: „Ady néhány sora mint-ha valóban a »tudattalanból« idézné föl ezt az alakot: (...) Az anima-alakhoz gyakorta járul a fehér szín, mint a halált is magába foglaló életé, a kettő együttesének szuggesztívójaként. A halálban-halhatatlannak nevetését halljuk megintcsak A vár fehér asszonyától csakúgy, mint a halandók halálvárosának (Nekropolisz) nőalakjától (Költözés Átok-városból).” Eisemann György (1995): A lírai én mitológiája Ady Endre költészetében. In: uő: *Ösformák jelenidőben*. Orpheusz Kiadó, Budapest. 134. A Valaki útravált belőlünk szintén az éhez köti az asszonyt: „Mint falnak fordított tükör, / Olyan a lelkünk, kér, marasztal / Valakit, ki már nincs velünk, /.../ Ingunk s mint rossz tornyok, bedőlünk, / Nagy termeink üresen kongnak, / Kölykösen úszók szemek: / Valaki útravált belőlünk /.../ asszony-részünk elhagyott.” Király István a következőket mondja erről: „Ha pl. a fiatal Ady elhagyott várnak látta saját lelkét, akkor elsősorban a várat írta le, arról beszélt (...) hét évvel később, mikor újból felbukkan ugyanez a kép, már változott a hang-súly: a Valaki útravált belőlünk c. költeményben már

mindvégig az én állt előtérben, s csak a háttérben hatott finoman, rejtetten a vár-metaphora. Az érzés, a mondandó lett a fontos, s nem az azt hordozó kép.” Király István: i. m. II. 75. A vers emellett úgy is értelmezhető, hogy a beszélő A vár fehér asszonya alakzatainak ad másfajta jelentést és ezeket visszavonkoztatja egy többes számban megszólaló én pozíciójára.

(32) Menyhért Anna dolgozata többek között azt mutatja be, hogy az olvasó számára az. Menyhért Anna: i. m. 125.

(33) A szöveg újraolvasása radikalizálhatja is e tapasztalatot: a vers úgy is értelmezhetővé válik, hogy a „lélek-szemek” összekapcsolást (a „lelkem-vár” izotópia alapján) – a „vár-ablakok” viszonytal párhuzamosan – szinekdochikusan-metonymikusan létrehozva a lélekhez kötjük a szemeket. E „jelki szemek” megalkotása azt eredményezheti, hogy a szemekről szóló zárójeles részek énye a lélekkel azonos. Ebben az esetben két különböző én konstituálná a szöveget. Érdekes módon ez az olvasat színre viszi Menyhért Anna és Kenyeres Zoltán „lélekbeszédéről” folyó „vitáját”, de az én duplázódása lehetővé teszi, hogy az egyik fél állításai az egyik hangra, a másik fél kijelentései pedig a másik beszélőre vonatkozzanak. Azaz meg is kérdőjelezi e „vita” dialogikusságát és mindkét álláspontot parcializálja. Kenyeres Zoltán: i. m. 24–25.; Menyhért Anna: i. m. 118.

H. Nagy Péter

„Fut velem egy rossz szekér”

Ady-levelek

Az Ady-életmű kritikai kiadásának újabb kötete az 1908-as és 1909-es év során írott leveleket foglalja magába, szám szerint 532 darabot, az általa és a neki küldötteket egyaránt. A levelek szövegének közlése az elvek és a gyakorlat pontosságával kiválik 20. századi íróink eddig megvalósult kritikai kiadásai közül.

A kísérőapparátus a kéziratokra vonatkozó ismeretekkel, datálási kérdésekkel és a korábbi megjelenések felsorolásával kezdődik, majd a megértéshez szükséges életrajzi adatok közlésével, illetve a tárgyi magyarázatokkal folytatódik, szükség esetén pedig a korábbi közlések hibáinak javítását, azaz szövegkritikát is tartalmaz. Utóbbi kritikai kiadások esetén elhagyhatatlan, hiszen az olvasó, a kutató ennek hiányában honnan tudná megállapítani, hogy melyik korábbi közlés-változat szövege származik magától a szerzőtől

s melyik esetleg a későbbi sajtó alá rendezőtől. A pontos és egyértelmű szövegkritika mellesleg olyan fontos, hogy elmaradása esetén nem is nagyon lehet egy kiadást kritikainak minősíteni, függetlenül az adott kötet összeállítójának szándékától.

Külön kell szólni a tárgyi jegyzetekről, amelyeket utalások szálai kötnek össze az életművel, valamint az eddigi Ady-irodalom változatos, ám bizonyos pontokon deformált első- vagy másodlagos forrásaival, mivel hármas erővel bírnak. E kommentárok adatgazdagsága, informativitása

minden külön bizonyításnál egyértelműben mutatja a kritikai kiadások legfontosabb, bár tulajdonképpen triviális követelményét, amely így szól: ismeret nélkül nincsen tudás. Átfogó, mélységében és kiterjedésében egyaránt alapos ténybeli tájékozottság nélkül ugyanis a legszebb elképzelés és indíték is merő délibábbá válik. Másodszor sokszínűségük lehetőséget nyújt a kortársak személyes, illetve az utókor eltérő indítékú politikai és ideológiai egyszerűsítésein túllépő, korszerű, ezredforduló utáni, a mű-

nek, az embernek és a kornak egyszerre elkötelezett, célelvű belemagyarázásoktól mentes feldolgozására és értékelésére, amelyben nem az eddig szádba szökött termés újra- s újraörlése folyik, hanem végre külső, előzetes kívánalmak hiányában lesz vizsgálható mindaz, ami az Ady-jelenségben inkább a koré volt, s az is, ami túllépett azon. E munka elvégzése, amely bizonyos értelemben a magyar irodalomtudomány fejlődésének is záloga, a ma pályájuk elején álló fiatal kutatók elháríthatatlan felelőssége. Harmadszor a szerkesztők, s különösen a jegyzetek készítője azonnal módszertani segítséggel is szolgál ehhez. A feladatra koncentrálódó szakmai alázat ugyanis az első kötethez hasonlóan itt is biztosítja a levelek szövegeivel kapcsolatban felmerülő problémák teljességre törekvő kifejtését, megoldását, ámde nem hallgatja el a pillanatnyilag (és talán soha már) meg nem oldható ügyeket sem, ugyanakkor érzékeltetve: van olyan bizonytalanság is, amelynek nem oka a szokásos, elfogadha-

tatlan ismerethiány, ellenkezőleg, az igényelhető új válaszokhoz csupán új kérdések megfogalmazásával lehet eljutni.

A tartalmi sajátosságok legfontosabbjaként számba véve a levelezőpartnereket, a következőket lehet megállapítani. Terjedelem és jelentőség, hatás szempontjából, érthető módon a legfontosabb szerepet az egyes kiadókkal és a sajtó más képviselőivel folytatott levélváltások töltik be. Ez a kör elsősorban a Nyugat nem-író képviselőire (*Ignotus, Osvát, Fenyő, Hatvany*),

Szöveghűen idézve: „sírni, zokogni szeretnék a szép elveszett napokért és kikért és kik miatt? Soha nem lesz ez többé én már úgy érzem. Olyan ronda érzés nélküli halott vagyok, nem kívánok nem akarok semmit nem vágyom semmi után. Te utánad sokszor vágyodom nagyon örültem, de mindjárt utána jön a félelem, jaj megint bántana, jaj megint rosszul lenne, nem drágaságom nem bírnam elviselni még egyszer a lefolyt dolgokat. Olyan sokszor és nagyon gondolok ezekre szeretném szinte magamat látni csak bűnösnek ezekben, de nem tudom drágaságom nem volt semmi bűnöm ha csak nem az hogy nagyon is bolondul szerettelek, akárhogy próbálom magam elé hozni e dolgokat mindég csak ezt látom és nem mást.

Ady más orgánumnoknál dolgozó ismerőseire, barátaira (*Zuboly, Schöpflin, Fényes Samu, Elek Artúr, Ráskai Ferenc, Mohácsi Jenő, Mikes Lajos, Révész Béla*), illetve a sommásan, de azért jellemzően konzervatívoknak nevezettek (Rákosi Jenő, Kardos Albert, Kozma Andor, Zempléni Árpád) terjedt ki. Ehhez a körhöz sorolhatók még a nagyváradiak (*Juhász Gyula, Antal Sándor, Kollányi Boldizsár, Emőd Tamás, Dénes Sándor*) is, valamint első köteteinek kiadói, *Gárdos Alfréd, Wolfner József* és mások. Adynak ve-

lük, az egyikükkel-másikkal kialakult baráti szálakon túl elsősorban egzisztenciális okok miatt kellett a kapcsolatot fenntartani, hiszen 1908 elején már nem állt rendelkezésére a *Vérsi*-szerkesztette Budapesti Napló biztos állása és keresete. Ez a viszonyulás egészen extrém kompenzálásokat és megnyilvánulásokat eredményezett mindenfelől, elég itt csak a dukduk cikk utáni kavarodásra utalni. Egyébként ennek az írásnak legfőbb gondolata már korábban is megfogalmazódott Ady-

ban, erre utal 'A magyar Pimodán' is, amely több folytatásban 1908 elején jelent meg a Nyugatban. A levelek azonban újabb adalékokkal szolgálnak a versei hatásával és fogadtatásával kapcsolatos idegállapot kialakulásához. Az előző év végén megjelent kötetéről január közepén Ady ezt írta *Vészi Margit*-nak: „Barátaim, akik legjobban vállalták, hallgatták el legelszántabban a könyvem, s csináltak ellene hangulatot.” Erről írt *Diósinének* is március közepén Érmindszentről: „Belémcsimpaszkodók vannak szép számmal, nekem azonban voltaképpen senkim sincs.” Ezt erősítette meg benne *Farkas Imre* október közepén: „Nem is értem, hogy Te aki a szíveddel, agyaddal, öklöddel töröd magadnak az utat a magasság felé, minek cipelsz még a kabátod szárnyánál fogva egy csomó senkit?” Ez a gondolat ismétlődik meg tavasszal megjelent versében, „A muszáj-Herkules'-ben is. S ezután következett maga a cikk a november 15-i Új Időkben, vihart, füstöt és pernyét kavarva.

A második, igen jelentős levélcsoport az, amelyet Diósinével, *Diószival* s hozzájuk kapcsolódva *Brüll Bertával*, *Bölonivel* váltott. Ady 1908-ban már több éve ismerte a házaspárt, s hármójuk különleges, cseppet sem szokványos kapcsolatát az egyes levelekhez fűzött jegyzetek bősége-sen dokumentálják. Ezek az évek egyébként már a kapcsolat végét jelentik, s bár Diósiné korábbi levelei nem maradtak fenn, ami olvasható, bőven kárpótol ezért – néha egyenesen sok is. Részlet Diósiné 1909. július 16-án Párizsból küldött leveléből (sic!): „Sírni, zokogni szeretnék a szép elveszett napokért és kikért és kik miatt? Soha nem lesz ez többé én már úgy érzem. Olyan ronda érzés nélküli halott vagyok, nem kívánok nem akarok semmit nem vágyom semmi után. Te utánad sokszor vágyódom nagyon örültem, de mindjárt utána jön a félelem, jaj megint bántana, jaj megint rossz lenne, nem drágaságom nem bírnám elviselni még egyszer a lefolyt dolgokat. Olyan sokszor és nagyon gondolok ezekre szeretném szinte magamat látni csak bűnösnek ezekben, de nem

tudom drágaságom nem volt semmi bűnöm ha csak nem az hogy nagyon is boldul szerettelek, akárhogy próbálom magam elé hozni e dolgokat mindég csak ezt látom és nem más. Dolgozol e már valamit, semmit nem olvasok téled, de minden lap tele van téged utánzó hitvány semmisségekkel, szinte már utálatos, egy gondolatod minden variatióban feldolgozták, tulsok már ebből is. Nem szeretlek azon a képen mit felküldtél, olyan tulsomorú de főleg olyan tulszelid vagy rajta úgy e nem így vagy?” Vagy néhány sor egy egymást követő levélváltásból. Részlet Ady Endre 1909. október 22-i leveléből (sic!): „Én nem vagyok hűtlen magához, de én is inkább belepusztulok (könnyebben és szívesebben mint Maga), de nem ismerek el bűnöket, amelyeket nem követtem el. [...] Gondom lesz rá, hogy éppen csak Magának ne lehessen elégtétele az én pusztulásom osztálypörében. [...] Apró nőstényeseteket újra illendő göggel hártok el vitánkából. Am lehet, ez már magának nem is vita. Aki például az én magához írt legújabb verseim dolgát már eleve úgy minősíti mint Maga, az már valószínűleg elintézt mindent magában. Milyen meghatottan, magam egészen fölmutatva, ujjongva, sírva írtam azokat a sorokat s kikiabáltam az egész világnak. Azt se mondom, hogy kár volt. Nem volt kár, mert az én nagy szerelmem maga iránt ugyanis inkább a magam ügye volt, mint a magáé.” És részlet a néhány nappal későbbi válaszlevélből (sic!): „Nem szeretem azt sem, hogy ilyen magas piedestalra helyezkedik el velem szemben, mikor nagyon is közönséges és alacsony s bizony elég földi dolgokról van szó. Mily mély megvetéssel és – göggel – utasítja el maga magától ezeknek még a megemlést is, holott ezek dolgok, melyeket maga igenis elkövetett, melyekkel engem igenis megbántott és megsértett és sajnos nem egyszer de két év óta szünetlenül és mivel én egyszer határozottan kijelentem hogy érzem nem bírom ezt tovább, nem tudom és nem akarom elviselni, úgy fáj hogy ki sem bírom mondani, ekkor jön maga a nagyszerű »gögös« mondásokkal s ahelyett hogy azt kérdezné, hol fáj, mi fáj

és ha gyógyítani akar gyógyítana, akkor egyszerűen felszökik az egekbe s onnan néz lefele s onnan mondogat nagy dolgokat. [...] egy csöppet nem hat meg engem hogy Ady Endre a nagy költő azt állítja, hogy engem szeret ehez a mi érzelmeinknek semmi köze. Én szeretem magát nagyon végtelenül és a legnagyobb boldogsággal tölt el hogy maga oly mese szép verseket ír, s hogy igazán nagy költő, hisz mindég ezt akartam magam is, jól tudja, de ez pusztán véletlenség mivel ép úgy szerethetném valószínűleg ha maga nem volna ez, és maga is ép úgy szerethetne engem, talán még jobban, azért oly feleslegesnek tartom a folytonos ismétlését annak hogy maga nem utolsó ember. Alapjában édes fiam szerelmi dolgokban ez is tökéletesen mindegy de talán ez sem változtatna a dolgokon semmit, hogy nem utolsó ember az csak használ az ügynek, de alapjában mellesleg. Ezzel szemben nekem is folyton ismételni kellene hogy én sem vagyok utolsó asszony, de nem ám, és maga nagyon sokszor utolsóbbnál utolsóbb nők miatt képes volt nekem nagyon keserű órákat szerezni.”

Számos levélben esik szó a költő betegségről, testi panaszairól, lelki meghasonlottságáról, munkára képtelenségéről és munkára-kényszerítettségéről; költői öntudatát egyszerre gög, féltékenység és kishitűség jellemezte, amelyet elsősorban az motivált, hogy úgy érezte, a verseit bátorító elismerések nincsenek arányban a támadásokkal. Ráadásul 1908 elejétől szakadozott kapcsolata Lédával is, így még a megelőző évekénél is intenzívebb, nyugalmra nem található üzőtttség vett erőt rajta. E kötet leveleinek egymás utáni olvasása azonban egy lassan formálódó felismerés fényében tágabb összefüggésbe helyezheti mindezt, s hozzásegíthet mind a személyiség, mind a mű bizonyos következetlenségeinek, váltakozó színvonalának megértéséhez. 1907-ben ugyanis Ady Endre betöltötte a harmincadik életévét. Bár korábbi leveleiben is felbukkannak már panaszok testi gyengeségei miatt, 1908 elején ezek minőségileg és mennyiségileg is megváltoznak. Hogy ő pontosan

tudta, miről van szó, s főleg milyen kimenetelről, az világosan látszik az ebben az időben keletkezett, „Mihályi Rozália csókja” című novellából: „a magamfajta ember a csókot csak azért hajszolja, hogy a szomorúságból szabaduljon. De elmentem hozzá akkor, amikor a mi csókunk a véremben olyan lett, mint egy kehely, melynek későn jut eszébe, hogy kicsorduljon. Csupa rózsákat nyíltott a vérem, haragos, tüzes, bő szerelmi rózsákat. [...] de mit csináljanak azok, akik el nem költözhetnek? Tovább élnek, amíg tehetik azt, amibe Mihályi Rozália belehalt. Vörös haj, piros-piros ajkak, fekete szemek. Addig is, amíg meghalok, ezeket látom, ezeket kell látnom. S csókolok, pedig már tudom, hogy az emberi csók egyszerű üzenetváltás, s az ember néha nagyon szomorú üzeneteket kap.”

Ady fokozódó népszerűségét mutatja, hogy e kötetben számtalan rajongó hívének, ismerteknek és ismeretleneknek (*Földessy Gyula, Fóthy János, Leopoldék* stb.), valamint versei zeneszerzőinek (*Reinitz Béla, Beretvás Hugó, Bodon Pál*) sorai is olvashatók. Önálló csoportot alkotnak a hozzá igen közelálló barátokkal, mint például *Kabos Edével*, illetve a családtagnak közül *Ady Lajossal* váltott levelek. Schöpflin Aladár leveleit pedig külön meg kell említeni baráti-óvó hangnemből; a későbbi időszakban, például az 1912-es Nyugat-válság idején Adynak írt sorai is ezt mutatják. Szám szerint tehát talán sokan vannak a felsoroltak. Mégis, az e kötetben olvasható levelek is abban erősítenek meg: rendkívül szűk kör volt ez. Ady Endre levelezése, s ebben *Babits Mihályé* is hasonlít rá, előző korok alkotóiéval összehasonlítva, egy lényeges ponton különbözik azokétól: tudniillik egyik sem irodalmi levelezés. Ennek oka legfőképpen az, hogy egész életüket gyakorlatilag szellemi légüres térben élték végig, amelybe a külvilág csupán egy-egy készlettel tört be. Az élet hajszolása és a tudás hajszolása, a felcserélhetetlen kifejezés keresése egyaránt menekülés a kicsinyes viszonyok közül. Babits életében egy rövid ideig, egyetemista korában, lehetőség nyílt

ugyan magához méltó barátokkal levelezni, de ennek hamar vége szakadt. Ezért kettejük levélhagyatéka bár rendkívül fontos, kikerülhetetlen adatokat, ismereteket tesz hozzá az életút és az életmű tényeihez, de semmit meg nem mutat az alkotások indítékaiból, mert nincs egyetlen levelezőtársuk sem, akivel a művek mögött álló gondolatokat a maguk zaklatottságában és kérlelhetetlenségében meg lehetett volna osztani. Kimondani, azt igen. Nem véletlen tehát, hogy Ady is versben fogalmazta meg azt az életérzést, amely egyébként végigkísérte e két év minden magánlevélként írt sorát:

Kocsi-út az éjszakában

Milyen csonka ma a Hold,
Az éj milyen sivatag, néma,
Milyen szomorú vagyok én ma,
Milyen csonka ma a Hold.

Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött.

Fut velem egy rossz szekér,
Utánam mintha jaj-szó szállna,
Félig mély csönd és félig lárna,
Fut velem egy rossz szekér.

Buda Attila

Magyarország 17 éves szemmel

Babits szellemében

Ötödéves bölcsészhallgatóként, tanítási gyakorlatom alkalmával tanítottam Babits Mihály költészetét is. A „Messze... messze...” című verssel kapcsolatban azt a házi feladatot adtam, hogy írjon mindenki egy versszakot – a költeményben szereplőkhöz hasonlóan – Magyarországról.

Emiskolci szakközépiskola 11. osztályába csak fiúk járnak, főleg műszaki beállítottságúak, nem szeretik igazán az irodalmat. Azt gondoltam, hogy már eredménynek könyvelhetem el, ha talán tíz ember értékelhetően oldja meg a feladatot. Az elkészült művek azonban meglepő sokszínűséget mutattak.

Egy négy soros versszakot kértem a tanulóktól. Huszonnyolc diák alkotását sikerült begyűjtenem. Az itt következő elemzés során felidéződik a poétika – poézis oktatás jeles hagyománya Csokonain, Petőfin át Vargha Balázsig, Rákosi Zoltánig (utóbbi Orbán Ottót is tanította a hárshegyi Gaudiopoliszban). Közelebbről hivatkozhatunk Bánréti Zoltán könyveire és programjára, aki tizenévesektől kezdve a középiskolába járó fiatalokig, mindenkihez szóló képességfejlesztő feladatok sorában (nyelvtan, illetve olvasási, szövegértési témakörben) épenséggel hasonló típusú – költői mintákat

követő – kreatív játékokat is alkalmaz. (1) Az említett Gaudiopoliszban – a háború árvaínak gyermekotthonában – Weöres Sándor „Hangcsoportok” című verse hatására kezdtek el költeményeket alkotni. Ezek a példák is azt mutatják, hogy élenjáró irodalompedagógusok szívesen nyúlnak kreativitást fejlesztő, a költői alkotási folyamatot felidéző gyakorlatokhoz – befogadói irodalmi-nyelvi nevelésben is.

A művek hossza

Mint már említettem, négy sort vártam el a diákoktól. A huszonnyolc tanulóból ketten megelégedtek két sorral. Mégis inkább háromban adnám meg az „alutjeljesítő” számát. (Az „alutjeljesítő” jelzöt azért tettem idézőjelbe, mert nem érzem úgy, hogy kritikával kellene szemlélnem munkájukat, csupán egyfajta szempontból mondható, hogy kevesebbet nyújtottak tár-